

Sivistyksen aamunkoit ja iltaruskot

”Sivistys” on käsite, joka hyvyyteen ja kauneuteen kiinnittyvistä juuristaan huolimatta herättää historiansa takia myös levottomuutta ja kysymyksiä. Kenen sivistys? Kuka on sivistynyt ja kuka ei, ketkä jätetään ulkopuolelle? Millä keinoin ja mitä päämääriä varten ihmisiä muokataan sivistyneiksi? Mitä sivistyksen nimissä rakennetaan, mitä torjutaan tai tukahdutetaan?

Sivistyksen historia on ollut sekä kasvun, vapautumisen ja mahdollisuuksien että hierarkioiden, ihmisten muovaamisen ja valtaistelun historiaa. Muuttuva käsite on kytkeytynyt muun muassa koulutukseen, osaamiseen, kasvatukseen, kulttuuriin, yhteiskunnalliseen arvostukseen ja itsensä kehittämiseen. Siksi työväenhistoria on keskeisesti ollut sivistyksen historiaa. Tämä historia on käsillä olevan artikkelikokoelman aihe.

Uudenlainen puhe vanhasta käsitteestä kytkeytyi 1800-luvulta alkaen ajan suuriin pyrintöihin, modernisaatioon ja nationalismiin. Sivistys oli normittavaa ja muutosta vaativaa. Kansainvälisesti Suomen oli nouseva ”sivistysmaiden” joukkoon ja tasolle, ja uudet tiedon muodot kuten vertailukelpoiset tilastot mahdollistivat yhteiskunnallisen elämän eri osa-alueilla sen, mitä Pauli Kettunen on kutsunut ”normin määrittäykseksi ja puutteen tunnistukseksi”.¹ Kansallisesti taas kansa oli sivistettävä (ja suomalaistettava), mutta pidettävä sijoillaan yhteiskunnan luonnollisessa hierarkiassa. Koululaitoksen kehittäminen oli tässä tärkeä, muttei läheskään ainoa, kysymys.² Samaan aikaan sivistystyön kohteet alkoivat vähitellen esittää välihuutoja ja muovata agenda. Pyrkimys kehittää väestöä koulujen ja kansansivistyksen avulla sekä työväen nousu yhteiskunnallisen tiedon kohteeksi ja poliittiseksi toimijaksi olivat saman ajan lapsia.

Sivistys ja itsekasvatus olivat olennainen osa järjestäytyvän työväenliikkeen omia pyrkimyksiä, ja käsite muuttui sen käsissä kiistaksi

osallisuudesta ja oikeutuksesta. Ruohonjuuritason radikaali valistus oli paitsi snellmanilaista sisäisen raakalaisuuden ja paheellisuuden voittamista, myös resurssi, jonka voimin osattiin ja uskallettiin käydä luokkataisteluun itseään sivistyneistöksi kutsuvia vastaan.³ Alkuaineiltaan samankaltaiset sivistyskäsitykset muodostuivat lopulta yhteensopimattomiksi, ja kun vuonna 1918 päädyttiin väkivaltaan, raakalaisia nähtiin kaikkialla.⁴

Risto J. Turunen ja Samu Nyström käsittelevät artikkeleissaan sivistyksestä käytyä keskustelua 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Kirjoittajat osoittavat, ettei käsite ollut muuttumaton tai yksiselitteinen. Sen sisältö eli paitsi ajasta, myös puhujasta ja kuulijakunnasta riippuen. Turunen analysoi Finlaysonin tehdastyöntekijöiden sivistyskäsitystä verraten tehtaalaisten itse laatiman lehden sisältöä sanomalehtiaineistoihin. Vaikka Tampereen pumpulitehtaalaiset olivat monella tavoin esimerkiksi maaseututyöväestöä paremmassa asemassa, heidän ymmärryksensä sivistyksestä ja omasta asemastaan mullistui 1900-luvun ensi vuosikymmenellä, kun sosialismi murtautui paikalliseen ajatusmaailmaan suurlakon myötä. Aiemmin tehtaalaisuus nähtiin väylänä moderniin sivistyneeseen elämään, mutta uusi kieli viesti osattomuutta ja muutosvaatimuksia. Työläiset katsoivat tarvitsevansa lisää sivistystä, joka ei olisi fennomaanisivistyneistön pinnallisia koulusuorituksia, vaan syvällisempää itsekasvatusta ja kokonaisvaltaista ymmärrystä omasta luokka-asemasta. Koko käsite asettui paikallisen työväenliikkeen teksteissä toisenlaisiin yhteyksiin kuin fennomaanisessa puheavaruudessa.

Työväestölle haluttiin sivistyneistön taholta tarjota soveliasta sivistystä, mitä varten kaupunkiin perustettiin työväenopistoja. Samu Nyström kytkee artikkelissaan Helsingin työväenopiston perustamisen vuonna 1914 edellisen vuosisadan lopulla alkaneeseen kiihtyvään teollistumiseen ja kaupungistumiseen. Sosiaalipoliittisesti aktiiviset liberaalit kunnallisvaikuttajat näkivät ”työväenkysymyksen” ongelmavyöhtinä, jonka ratkaisemisessa työväenopistolla oli oma roolinsa. Merkittävässä asemassa oli opiston suomenkielisen osaston ensimmäinen johtaja Zachris Castrén, joka puheissaan ja teoissaan korosti yhteistyön ja puolueettomuuden tärkeyttä. Työväestön suhtautumi-

nen wrightiläistaustaiseen opistoon ei ollut mutkatonta, mutta sen Työväentalolla ja Koiton talolla järjestämät luennot, iltamat ja juhlat integroituivat toiminnan alkuvuosina osaksi uutta työväenkulttuuria. Opiston puhujiksi kutsuttiin myös monia työväenliikkeen edustajia. Vuoden 1918 katastrofin jälkeen maltillinen liberaali sivistyskäsitelmä oli ahtaalla, mutta Castrén piti epämuodikkaan linjansa.

Kirsi Ahosen artikkeli liikkuu Tampereella, jonne perustettiin maan ensimmäinen työväenopisto vuonna 1899. Ahonen avaa vapaan sivistystyön ja yhteiskunnallisen osallistumisen välistä yhteyttä tarkastelemalla kunnallisissa luottamustehtävissä 1920-luvun alussa ja 1930-luvun lopussa toimineiden henkilöiden osallistumista työväenopiston toimintaan. Kansalaissivistystä tarjoava opisto antoi työväestölle valmiuksia yhteiskunnallisten asioiden hoitoon. Tampereen työväenopiston opiskelijoista suurin osa oli naisia muiden työväenopistojen ja kansanopistojen tapaan, ja opiston tarjontaa olivat hyödyntäneet erityisesti luottamustehtävissä toimineet naiset. Lapsena ja nuorena vain niukan muodollisen koulutuksen saaneille työväenopisto antoi tärkeitä perustaitoja yhteiskunnassa toimimiseen. Kirjoittamisessa ja laskutaidossa harjaantumisen lisäksi opistolaiset kuuntelivat luentoja esimerkiksi kunnallishallinnosta, sosiaalipolitiikasta ja lakitiedosta. Yleissivistyksen karttumisen ohella osallistujat kehittivät sosiaalisia resurssiaan. Kontaktien lisäksi keskustelukokousten yhteisöllisessä ilmapiirissä puheenpito- ja keskustelutaidot karttuivat.

Sivistys oli voimavara, jolla oli monta käyttöä. Työväen sivistyshistoriaan kuuluu oppimisen ja opettamisen tapojen moninaisuus. Wrightiläisiin ja fennomaanisiin rientoihin osallistumisen lisäksi ja jälkeen työväenliike koulutti omiaan, ja usein opettamalla oppi kaikkein eniten. Vimmaisesta uudesta yhteiskunnallisuudesta kirjallisuuden ja lehdistön lukemisen ja tuottamisen ohella itse järjestötyö harjoitti entistä rahvasta modernistiseen toimijuuteen kokouskäytäntöineen, työnjakoineen ja ilmaisutapoineen. Muistitiedossa asianosaiset saattoivat viitata kokemuksiinsa pienissä paikallisissa järjestöissä suorastaan ”maailmankouluna”.⁵

Anna Rajavuoren ja Ulla Aatsingin artikkelit tutkivat tapoja, joilla työväenliikkeessä toimiminen kehitti modernin kansalaisen taitoja ja rakensi yksilöiden maailmankuvaa. Rajavuori tarkastelee sosialidemokraattisen puolueen agitaattoreiden toimintaa vuoden 1906 eduskunta- ja vaaliuudistusta seuranneina vuosina. Kiertävien puhujien tavoitteena oli saada työväestö järjestäytymään ja yhteiskunnallisesti tietoiseksi. Tähän pääsemiseksi tarvittiin valistusta ja itsetietoisuuden kehittämistä. Agitaatiotyö olikin poliittisia sisältökysymyksiä ja pyrkimyksiä laajempi työväestön identiteetinrakentamisprojekti. Agitaattorit esimerkiksi perehdyttivät yhdistystoiminnan perusteisiin, opettivat työväenlauluja sekä levittivät kirjoja ja lehtiä. Tällaisella toiminnalla oli suuri merkitys varsinkin maalaiskuntien syrjäseuduilla.

Aatsingin artikkelissa keskiössä on poliittiseen vakaumukseen kasvaminen ja sosialistisen maailmankuvan vakiintuminen. Hän avaa aihetta kolmen vuosisadan vaihteessa syntyneen ja aluksi sosialidemokraattisessa, sittemmin kommunistisessa nuorisoliitossa 1910–1920-luvulla vaikuttaneen henkilön kautta. Valkoisessa Suomessa järjestö lakkautettiin toistuvasti, ja 1920-luvun puolivälistä lähtien toiminta kanavoitui maan alle sekä monipuoliseen opinto-yhdistystoimintaan. Poliittisesti aktiivisissa työläisperheissä varttuneet nuorisoliittolaiset olivat saaneet itse kokea tai vähintään nähdä yhteiskunnallisen epätasa-arvoisuuden nurjan puolen, mikä lisäsi vallankumouksellisen linjan vetovoimaa. Poliittisen toiminnan myötä nuoret saivat oppia järjestötoiminnassa. Nuorisoliittolaiset kokivat henkilökohtaisesti valtion kiristyvän, kommunistista liikettä vastaan kohdistuneen kontrollin muun muassa vankilarangaistusten muodossa. Tämä oli kuitenkin usein omiaan lujittamaan uskoa aatteeseen, jota monet kanssakulkijat fyysisesti tuhonnut Stalinin terrorikaan ei aina tuntunut horjuttaneen.

Yhteiskunnallisten eliittiryhmien koulutus on Suomessa ollut pitkään hyvä⁶, mutta väestön enemmistön tie sivistyksen äärelle on ollut pitkä ja kivinen. Maanosan ”sivistysmaista” viimeisenä vuonna 1921 säädetyn oppivelvollisuuslain toteutus kesti vuosikymmeniä erilaisista poikkeuksista ja vastahangasta johtuen – maalaiskuntien lisäksi myös opintielle patistettavien taholta⁷ – ja viimeiset kiertokoulut nähtiin

maaseudulla 1950-luvun lopulla.⁸ Aikuisväestön keskimääräisten kouluvuosien määrällä mitattuna Länsi-Eurooppa saatiin itse asiassa kiinni vasta 1990-luvulla.⁹ Keisariaikaan ja ensimmäisessä tasavallassa työväenliikkeen sopimattomia tai kumouksellisia sivistyspyrkimyksiä rajoittivat aika ajoin myös sensorit ja poliisit.

Joskus syntyi tiloja, joissa köyhyys, työn ja tuotannon vaatimukset sekä erisuuntaiset muokkauspyrkimykset kohtasivat luoden usein fyysisestikin tukalan ahtaat puitteet tiedonjonon sammuttamiseen. Näihin erityisiin tilanteisiin tarttuvat Reijo Miettinen ja Juha Tuunainen sekä Jaana Laine artikkeleissaan. Miettinen ja Tuunainen käsittelevät poliittisten vankien opiskelua 1920–1930-luvulla niin sanotussa ”Tammisaaren yliopistossa”. Etsivä keskuspoliisi, vankilaviranomaiset ja kommunistinen puolue pyrkivät kontrolloimaan poliittisista rikoksista tuomittujen vankien ajankäyttöä. Vaikka pakkotyölaitoksen karut puitteet rajoittivat opiskelua, vankien opintotoiminta oli vielä 1920-luvulla suhteellisen vapaata, nojautuen opiskelijoiden omaan aktiivisuuteen ja itsenäiseen ajatteluun. Opintotoiminta perustui vankilaneuvoston laatimiin opintojäsenyksiin, jotka painottuivat ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin aiheisiin sekä marxilaisiin yhteiskunta-analyysihin. Viranomaisten opiskeluun kohdistama kontrolli kiristyi 1920-luvun lopulta lähtien, mutta opiskelun luonne muuttui myös sen vuoksi, että vankilaneuvosto halusi opiskelun vastaavan entistä tiukemmin puoluetyön tarpeita. Monella tapaa poikkeuksellisissa olosuhteissa opiskelu sai useita, osittain kilpaileviakin merkityksiä: se oli yhtäältä sivistystoimintaa ja itsensä kehittämistä, mutta myös selviytymiskeino vankilaloissa, ja lisäksi osa kommunistisen puolueen maanalaista, vallankumouksellista toimintaa.

Fyysisesti ahtaissa olosuhteissa elivät myös jotkut ammattiryhmät. Laine analysoi Työväen Sivistysliiton metsätyömiehille suuntaamaa siirtokirjastotoimintaa 1940-luvun lopulta 1970-luvun alkuun. Kirjastokaapit tarjosivat työmiehille mahdollisuuden käyttää vapaa-aikaansa aiempaa monipuolisemmin, lukemalla kaunokirjallisuutta sekä tutustumalla metsäalan ammattikirjallisuuteen ja muuhun tietokirjallisuuteen. Liitto tasapainoili toiminnassaan omien kasvatusta- ja sivistyspyrkimystensä, työmiesten kiinnostuksen kohteiden sekä syr-

jäisten kämppien tilanahtauden, melun ja hämäryyden aiheuttamien vaikeuksien välillä. Metsäteollisuuden työnantajien suhtautuminen kirjastotoimintaan oli vaihtelevaa, sillä osassa ne herättivät pelkoja työnteon sujumisen kannalta vaarallisten poliittisten aatteiden ujutautumisesta työmaille.

Taiteen ja kulttuurin kentillä kirjallisuudesta musiikkiin käytiin samoin kamppailua siitä, mikä oli sivistynyt esitys ja kuka sivistyksen kantaja. Nousevaa työväenliikettä lähellä versonut teatteri, musiikki tai kirjallisuus ei ehkä poikennut muodoiltaan tai edes ohjelmistoltaan dramaattisesti siitä mitä eliitit suosivat, mutta sen tuottaminen oli merkittävä kulttuurinen ja organisatorinen oppimisprosessi. Samalla silkan kontekstin, esimerkiksi työväentalon, tuomat uudet merkitykset, kokonaan uudet elementit tai suoranainen avoin vastahanka ja riena tekivät siitä potentiaalisesti hyvinkin vaarallisen ja kovakouraisesti käsitellyn haasteen vallanpitäjille.¹⁰

Taiteen kietoutuminen poliittisiin jakoihin ja sivistyskäsitteisiin ilmenee Irma Tapanisen ja Saijaleena Rantasen artikkeleissa. Vaikka aikalaiskäsitys kansan jakautumisesta rahvaaseen ja sivistyneistöön oli 1900-luvun alkuvuosina vahva, kaikki eivät löytäneet paikkaansa. Monilla eri kirjailijanimillä teoksia julkaissut kirjailija, lehtimies ja kansakoulunopettaja Algot Untola herätti paljon huomiota ja ristiriitaisia tunteita. Tapaninen piirtää kuvan toisinajattelijasta, joka asettui ja suljettiin vallitsevan sivistyksen ulkopuolelle. Karnevalisoinnin kautta – korkealle arvostettua maallistamalla ja kyseenalaistamalla – Untola avasi kriittisiä näkökulmia yhteiskuntaan. Maan jakautuessa hän asettautui työväenliikkeen puolelle ajaen taloudellisia ja sosiaalisia uudistuksia: sivistyneistön olisi tarjottava rahvaalle mahdollisuudet luoda oma kulttuurinsa ja kasvaa itsenäiseksi toimijaksi. Untolan luokkaretki päättyi kuolemaan voittajien käsissä vuonna 1918.

Rantanen puolestaan käsittelee artikkelissaan työväenliikkeen laulu- ja soittojuhlia. Kansanvalistusseura järjesti 1880-luvulta lähtien harrastajasoittokuntia ja -kuoroja yhteen kerääviä tapahtumia, joiden tavoitteena oli kohottaa kansallisuusaatetta ja kasvattaa rahvasta musiikin kautta. Sosialistisen työväenliikkeen vahvistuessa myös kritiikki juhlaa kohtaan kasvoi: niiden ohjelmisto muuttui yhä tai-

teellisemmäksi, ja isänmaalliset juhlapuheet korostivat puolueiden välisiä merkittäviä näkemyseroja. Ensimmäinen työväenliikkeen organisoima valtakunnallinen laulu- ja soittojuhla järjestettiin Tampereella vuonna 1910. Juhlien ohjelma koostui, aivan porvarillisten juhlien tapaan, laulu- ja soittokilpailusta, puheista, runonlausunnasta, juhlakulkueesta, urheilukilpailuista sekä tapahtuman päättäneestä kansanjuhlasta. Maamme-laulun ja muiden isänmaallisten hymnien, marssien ja virsien sijaan juhlilla laulettiin kuitenkin työväenlauluja, ja yhteislaulua oli enemmän. Poliisi vieraili lavalla, muttei soitto-kuntana vaan viedäkseen puhujia putkaan. Musiikilla oli keskeinen rooli työväenliikkeessä: se vahvisti yhteistä identiteettiä sekä opetti yhdessä toimimista ja tavoitteellisuutta, ollen osa työväestön itsekasvatusta.

Niiden silmin, jotka katsoivat maata ylhäältä, koulutuksessa oli kyse koko väestön ja yhteiskunnan kehittämisestä. Jo varhain politiikkaa muotoilevan älymystön piirissä nousi esiin myös ajatus nykytermein ”inhimillisestä pääomasta”, osaamisesta ja kouluttamisesta välttämättömänä välineenä talouden nykyaikaistamiseksi ja kansakuntien kilvassa pysymiseksi. Vaatimattomankin modernin koululaitoksen ”piilolukujärjestyksen” ja uuden tehdaskurin mahdollisista yhteyksistä huolimatta tämä vaatimus ulottui pelkkänä suorittajana pidettyyn työväestöön vain asteittain.¹¹ Mestareita ei kuitenkaan enää haluttu nykyisten kehitysmaiden tapaan tuoda koneiden mukana ulkomailta¹², ja viimeistään maailmansotien välisenä aikana kävi ilmeiseksi että modernin tehdasteollisuuden tekninen kehitys edellytti täydentäviä koulutuspanostuksia.¹³ Teknillisesti osaavien, luonnontieteellisesti orientoituneiden ja muutoksiin oppivien ammattilaisten kasvattamisen ohella sivistystyö ja koulutuspolitiikka kytkeytyivät työväestön kohdalla alusta asti kysymyksiin kontrollista, joutilaisuuden välttämisestä sekä sosialismin rikkaruohojen torjunnasta.¹⁴

Jari Laukia käsittelee artikkelissaan varhaisten ammattikoulujen kansalaiskasvatus- ja sivistystehtävää 1900-luvun ensi vuosikymmeninä. Ammattikoulut oli suunnattu kansakoulun käyneille 13–15-vuotiaille nuorille, ja koulut ja koulutusalat olivat pojille ja tytöille erilliset. Ammattikoulujen perustamiseen vaikutti teollisuuden ja liike-elämän nopea kehitys, joka vaati uusia koulutustapoja

rapautuneen oppipoikajärjestelmän ja aiempien käsityöläiskoulujen sijaan. Uuteen koulumuotoon imettiin vaikutteita erityisesti Keski-Euroopan ”sivistysmaista”, joiden talouselämän etumatkaa uskottiin voitavan kiriä koulutusta parantamalla. Ammattikoulutuksen aloittamiseen antoi sysäyksen myös kaupunkien päättäjiä huoli nuorten joutilaasta vetelehtimisestä, jonka pelättiin horjuttavan nuoria kaidalta polulta. Ammattiaineissa edistymisen ohella koulut pyrkivät kasvattamaan työläisnuoria rehellisiksi, ahkeriksi ja isänmaallisiksi kansalaisiksi.

Työväestön lukeutuville koulutuksessa oli oleellisesti kyse sosiaalisesta liikkuvuudesta tai sen puutteesta – sekä yhteiskunnallisten jakolinjojen ylittämistä että hierarkioiden uusintamisesta. Kuinka pitkälle meneviä sosiaalisen nousun mahdollisuuksia työväen tyttärille ja pojille katsottiin kulloinkin koulutuksen kautta voitavan tarjota, ja kuinka lupaukset lunastettiin? Miten yhteiskunnalliset rakenteet heijastuivat valikoitumisprosesseihin, jotka muodollisesti perustuivat kykyihin ja taipumuksiin? Työväenliikkeelle suuria asioita olivat oppivelvollisuus, elitistinen rinnakkaiskoulujärjestelmä oppikouluineen ja valmistavine kouluineen, kansakoulun saaminen kaikille yhteiseksi pohjakouluksi sekä suhtautuminen akateemiseen sivistykseen. Kysymys työväestön koulutettavuudesta ja koulutuksen tarpeellisuudesta ”käytännön työhön” tuomituille jakoi puolueiden ja eliittiryhmien ohella myös itse työväkeä, ja kansakoulukin näyttäytyi alkuvaiheessa monille turhana herrasteluna.¹⁵ Koulu kilpaili Suomessa hyvin pitkään lapsista ennen kaikkea työnteon kanssa.¹⁶

Koulutusta eriytettiin paitsi luokan, myös sukupuolen mukaan. Akateemiseen umpikujaan johtaneiden tyttökoulujen¹⁷ kaltaisten rakenteiden ohella myös työväenliikkeen piirissä sukupuoliroolit olivat valinkauhassa, ja valistus ja sivistys jakautuivat tavoilla, jotka olettivat naisten vastaavan ennen kaikkea kotitalouden hallitsemisesta.¹⁸ Samaan aikaan koulutus- ja työmarkkinoilla tapahtui myös sellaista sukupuolittunutta kehitystä, joka ei välttämättä ollut kenenkään suunnitelmissa. Oppikoulukoulutuksessa muodostui naisenemmistö jo 1910-luvulla, ja työläisperheet, joiden edustus elitistisissä oppikouluissa oli vähäinen, lähettivät todennäköisemmin

tyttäriään kuin poikiaan jatkokoulutukseen. Työläispoikien tehtävä oli tuoda perheille lisäansioita mahdollisimman nopeasti, kun taas karummat työmarkkinat kohtaavien tyttöjen suhteellisesti suurempi hyöty lisäopinnoista tiedostettiin ilmeisen varhain.¹⁹ Luvut kääntyivät johdonmukaisesti miesvoittoisiksi ylioppilaiden ja erityisesti yliopistoista valmistuneiden joukossa, naisten jäädessä ”riittävän hyviin” ”siisteihin sisätöihin”.²⁰ Samalla naiset kuitenkin käänsivät selkensä paitsi raskaalle alipalkatulle työlle maataloudessa ja teollisuudessa, sivistyneistön harmiksi usein myös ”yhteiskunnalliselle äitiydelle” hoivan ja opetuksen piirissä. Monet suuntasivat naisten julkisten mahdollisuuksien rajoihin turhautuneen Minna Canthin varhaisen kehotuksen mukaisesti yksityiselle sektorille, kaupan ja konttorin valoon.²¹

Koululaitosta rakennettiin 1900-luvun alussa köyhässä ja epätasa-arvoisessa ”kehityksmaassa”. Sakari Saaritsa tuo tarkasteluun mukaan ns. fysiologisen pääoman analysoimalla aikalaisten kokoamia kansa- ja oppikoululaisten pituustilastoja. Antropometrinen tutkimus on osoittanut, että pituuskasvu heijastaa nykyisten ja historiallisten väestöjen terveyttä ja ravitsemusta enemmän kuin perimää. Toisaalta pituuskasvu selittää tilastollisesti menestystä koulussa ja älykkyyksitesteissä: terveet, ravitut lapset sekä kasvavat että oppivat paremmin kuin sairaat ja aliravitut. Vielä 1910-luvulla neljännes tai jopa puolet Suomen kansakoululaisista saattoi olla nykyvälineillä mitattuna lyhytkasvuisia, mikä ei ollut koulutien kannalta lupaavaa. 1930-luvun lopulle tultaessa paisuvan kansakoululaismassan keskimääräinen pituus oli kohentunut hiukan, mutta koko maan kehitys oli alle puolet Helsingin kansakoululaisten venähdyksestä. Koululaisten lyhytkasvuisuus väheni kuitenkin ajanjaksolla nopeasti – pääkaupungissa romahdusmaaisesti. Oppikoululaiset olivat aina merkittävästi pitempiä kuin kansakoululaiset, ja erot vain kasvoivat maailmansotien välisenä aikana. Fysiologisen pääoman näkökulmasta epätasa-arvo alueiden ja koulutusasteiden välillä lisääntyi. Inhimillisen pääoman kasaamiselle ja sosiaaliselle liikkuvuudelle oli monen työläisperheen jälkeläisen tapauksessa kovat, fyysiset rajat. Suurin ero oppi- ja kansakoululais-

ten välillä vallitsi tyttöjen keskuudessa, mikä herättää kysymyksiä kotitalouksien sisäisestä päätöksenteosta.

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä ammattikoulutus vakiinnutettiin lukiolle rinnakkaiseksi ”toisen asteen” kunnalliseksi opetuksiksi, ja 1970-luvulla toteutettu peruskoulu-uudistus sekä korkeakoulutuksen laajeneminen loivat elinkeinorakenteen muutoksen oloissa vaikutelman suuresta sosiaalisesta murroksesta.

Sinikka Selin tarkastelee kouluissa annettua ammatinvalinnanohjausta 1950–60-luvulla, rinnakkaiskoulujärjestelmän viimeisinä vuosikymmeninä. Työnjaon eriytymisen ja teknologian kehittymisen myötä kansakoulun jatkoluokkia (vuodesta 1958 kansalaiskoulua) tai keskikoulua päättävälle, noin 15-vuotiaille nuorille suunnattu neuvonta nähtiin sekä yksilöille että yhteiskunnalle hyödyllisenä ja tarpeellisenä. Ohjaustoiminnan tavoite oli antaa nuorille tietoa ammateista ja koulutusmahdollisuuksista sekä saada heidät pohtimaan omia edellytyksiään. Rinnakkaiskoulujärjestelmä jakoi noin 11-vuotiaiden ikäluokat kansakoulussa jatkaviin ja oppikouluun päässeisiin, mikä näkyi myös eri koululaisryhmille suunnatun ammatinvalinnanohjauksen painotuksissa. Molemmille ryhmille painotettiin ammattitaidon hankkimisen merkitystä. Oppivelvollisuuskoulun käyneistä kasvatettiin kuitenkin ensisijaisesti ammattityöntekijöitä, kun taas keskikoulun suorittaneilla oli laajemmat vaihtoehdot, ja heitä ohjattiin lisäkoulutuksen ja niin sanotun henkisen työn ammattien pariin. Perheen yhteiskuntaluokkaan läheisesti liittyneen koulutaustan lisäksi sukupuoli muodosti jakolinjan nuorille suunnatussa ammatinvalinnanohjauksessa, vaikka se lähestyikin nuoria ennen kaikkea yksilöinä, jotka olivat itse valintojensa kautta vastuussa ”elämänuraan” liittyvien valintojensa onnistumisesta.

Arto Nevalan artikkelin aiheena on korkeakoulutuksen tasa-arvon kehitys toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Hän analysoi työläisperheiden jälkeläisten yliopistokoulutukseen osallistumisen yleisyyttä suhteessa muihin sosioekonomisiin ryhmiin sekä opiskelijoiden sukupuoli-, alueellista ja tieteenalajakautta. Tutkimusajakso oli yliopistokoulutuksen nopean laajenemisen ja opiskelijakunnan naisvaltaistumisen aikaa, jolloin korkeakoulutuksen alueellinen

tarjonta parani uusien oppilaitosten myötä. Sosioekonomiset erot yliopistokoulutukseen osallistumisessa ovat tasoittuneet vuosikymmenten saatossa, mutta ylempien toimihenkilöiden lapset ovat edelleen yliedustettuina uusissa opiskelijoissa, kun taas työntekijöiden ja alempien toimihenkilöiden jälkeläiset ovat joukossa aliedustettuina. Sosioekonominen tausta oli yhteydessä tieteenalavalintaan etenkin tutkimusajanjakson alussa. Työntekijätaustaiset opiskelijat ovat suosineet kasvatustieteellistä, humanistista ja yhteiskuntatieteellistä alaa, minkä myötä heidän suosiossaan ovat olleet suuret, monialaiset yliopistot. Lisäksi pienen sisäänoton liikuntatiede sai suhteessa paljon työntekijätaustaisia opiskelijoita. Selvää on, että heidän suosimansa alat eivät kuulu niin sanottuihin eliittialoihin. Vaikka tasa-arvo on edennyt yliopistokoulutukseen osallistumisessa, kiinnostus sitä kohtaan ja sisäänpääsy koulutukseen ovat edelleen luokkasidonnaisia ilmiöitä.

Lupaus koulutukseen perustuvasta mahdollisuuksien tasa-arvosta on toteutunut kovin epätäydellisesti, mutta ehkä paremmin sukupuolen kuin luokan osalta. Asiat liittyvät yhteen, sillä tutkimukset Suomesta ja muualta 1900-luvun mittaan viittaavat siihen, että alhaisen sosioekonomisen aseman vaikutus liikkuvuuteen on ollut sukupuolittunutta, ja heikentänyt poikien koulutustulemia enemmän kuin tyttöjen.²² Samaan aikaan kehittyneissä maissa on vakiintunut tilanne, jossa toisen ja kolmannen asteen koulutuksessa vallitsee naisenemmistö, ja miehet – oletettavasti usein työväestöstä lähtöisin olevat – ovat yliedustettuja koulutusjakauman pohjalla.²³ Nousevissa teollisuusyhteiskunnissa tämä ei ollut ongelma, sillä kouluttamattomien miesten uramahdollisuudet olivat oleellisesti houkuttelevampia kuin kouluttamattomien naisten, mikä todennäköisesti selittää taloushistoriallisia ja kehitystaloustieteellisiä löydöksiä, joiden mukaan köyhemmät perheet kouluttivat usein tyttöjä hanakammin kuin poikia.²⁴

Nyt tilanne on tehtaiden iltaruskon ja globaalien tarjontaketjujen oloissa muuttunut. Samalla kun naisten koulutus pääoma muun muassa syrjivien lasikattojen ja muilla elämänalueilla – ennen kaikkea perheiden sisäisessä työnjaossa – sitkeästi jatkuvan epätasa-arvon

vuoksi jää realisoitumatta työelämän huipulla, kasvava joukko vähän koulutettuja miehiä on länsimaissa vaarassa jäädä kokonaan työelämän ulkopuolelle. Muuttoliikkeet maailman köyhistä ja kriisiytyneistä osista uhkaavat tuoda kilpailua työmarkkinoille sekä karsittujen julkisten palvelujen ja sosiaalietuuksien äärelle. Onkin kiinnostava kysymys, missä määrin ”uusi sukupuolikuilu” koulutuksessa liittyy tämänhetkiseen poliittiseen trendiin, jossa asemansa uhatuksi kokevia työläismiehiä puolustamaan ilmoittautuvat populistiset toimijat kanavoivat raivoa erityisesti niitä koulutettuja naisia kohtaan, jotka heidän mielestään välittävät vääristä ihmisistä tai asioista, kuten paikallisista tai ympäristön tilasta.

Vaikka taloustieteellinen ja taloushistoriallinen tutkimus tukevat käsitystä taloudellisen kehityksen, tasa-arvon ja koulutuksen laajentamisen yhteyksistä²⁵, ovat kysymykset koko väestön koulutettavuudesta, korkean koulutustason tarpeellisuudesta ja oppivelvollisuuden sopivasta pituudesta edelleen poliittisella agendalla. Samalla taloudellinen näkökulma koulutukseen ja sivistykseen tuntuu saavuttaneen vahvan hegemonian. Oltiinpa sitten puolesta tai vastaan, sivistyksen ja koulutuksen arviointi *ensisijaisesti* tuottojen, hyötyjen, tuotteistetavuuden, innovaatioiden tai *startup*-potentiaalin kaltaisten kehysten kautta on hyväksytty lähtökohta keskustelulle. Etäisyys vanhan työväenliikkeen aikaan, jolloin väki luki, kirjoitti, lausui, lauloi ja loi ollakseen jotain enemmän ja kyetäkseen sekä vaatimaan että itse rakentamaan toisenlaista sivistystä ja maailmaa, näyttää suurelta. Jotain tämän suuntaista kyllä tehdään, mutta äänekkäimmät vallitsevan sivistyksen tai asiantuntemuksen kiistävät ruohonjuuritason diskursit tuntuvat nyt kytkeytyvän muukalaisvihaan, salaliittoteorioihin tai tieteen halveksuntaan. Iltaruskoa on yleensä toki joskus seurannut aamunkoi, vaikka yöt voivat käydä pitkiksi.

Kiitämme kirjoittajia mielenkiintoisista artikkeleista ja hyvästä yhteistyöstä, Helsingin työväenopistoa, Kansalliskirjastoa, Kansan Arkistoa, Työväenmuseo Werstasta, Työväen Arkistoa, Vapriikkia ja

yksityisarkistoja käyttöömmme saamistamme kuvista, Raimo Parikkaa taitosta, Työväenmuseo Werstasta seminaaritiloista sekä Tieteellisten seurain valtuuskuntaa julkaisutuesta.

Lähdeviitteet

- 1 Kettunen 1994, 56–59; Kettunen 2006.
- 2 Esim. Jalava 2011, 77–82; Koski 2011, 168–169.
- 3 Ehrnrooth 1992, esim. 388–398.
- 4 Koski 2011, 170–171; Siltala 2009, esim. 467–479.
- 5 Saaritsa 2008, 111.
- 6 Myllyntaus 1990.
- 7 Mikkola 2006.
- 8 Rahikainen 2011, 371–372.
- 9 Saaritsa 2016 (data: Clio Infra, <https://www.clio-infra.eu>).
- 10 Enbom 2014.
- 11 Jalava 2011, 76–77; Koski 2011, 169–170.
- 12 Ks. esim. Hjerppe & Ekholm 2016.
- 13 Heikkinen 2011, 50–55.
- 14 Kettunen 2001.
- 15 Mikkola 2006, 183–184.
- 16 Esim. Rahikainen 1996.
- 17 Katainen 2011; Strömberg 2011, 137–138.
- 18 Esim. Sulkunen 1989, 83–84.
- 19 Saaritsa & Kaihovaara 2016.
- 20 Kaarninen 1995, 162, 183–184, 197–198, 218–220.
- 21 Katainen 2011, 133; Kaarninen 1995, 195–201.
- 22 Pekkarinen 2008; Goldin, Katz & Kuziemko 2006, 3–4, 14–15.

- 23 Pekkarinen 2012.
- 24 Esim. Kingdon & Theopold 2008; Munshi & Rosenzweig 2006; Vrt. Goldin 1998, 362–363.
- 25 Esim. Kokkinen 2012; Pekkarinen, Uusitalo & Kerr 2009; Goldin & Katz 2008.

Kirjallisuus

- Ehrnrooth, Jari (1992): *Sanan vallassa, vihan voimalla: Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Enbom, Leena (2014): *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. THPTS, Helsinki.
- Goldin, Claudia (1998): America's graduation from high school: the evolution and spread of secondary schooling in the twentieth century. *Journal of Economic History* 58 (2), 345–374.
- Goldin, Claudia & Katz, Lawrence F. (2008): *The race between education and technology*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Goldin, Claudia, Katz, Lawrence F. & Kuziemko, Ilyana (2006): *The homecoming of American college women: the reversal of the college gender gap*. NBER Working Paper 12139. <http://www.nber.org/papers/w12139>. Haettu 4.10.2013
- Heikkinen, Anja (2011): Elatus, oppi ja kumppanuus. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 37–73.
- Hjerpe, Riitta & Ekholm, Laura (2016): *Ulkomaiset investoinnit Suomessa 1840-luvulta 2000-luvulle – toiveet ja pelot*. Käsikirjoitus.
- Jalava, Marja (2011): Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 74–94.

- Kaarninen, Mervi (1995): *Nykyajan tytöt: Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Katainen, Elina (2011): Tyttökoulut: ennakkoluulojen ja järjestömyöksien kudelma? Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 132–136.
- Kettunen, Pauli (1994): *Suojelu, suoritus, subjekti: Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (2001): Millaisiin kysymyksiin ammatillisella koulutuksella on vastattu? Teoksessa Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta (toim.), *Ammattia oppimassa*. Väki Voimakas 14. THPTS, Tampere.
- Kettunen, Pauli (2006): The Power of International Comparison. Teoksessa Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling & Per Haave (toim.), *The Nordic Model of Welfare – A Historical Reappraisal*. University of Copenhagen, Copenhagen.
- Kingdon, Geeta Gandhi & Theopold, Nicolas (2008): *Do returns to education matter to schooling participation? Evidence from India*. Education Economics 16 (4), 329–350.
- Kokkinen, Arto (2012): *On Finland's economic growth and convergence with Sweden and the EU15 in the 20th century*. Tilastokeskus, Helsinki.
- Koski, Leena (2011): Sivistystyön ihmiskäsitys: Villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 159–183.
- Mikkola, Kati (2006): Modernisaation vastavirrassa: uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 169–212.
- Munshi, Kaivan & Rosenzweig, Mark (2006): Traditional institutions meet the modern world: caste, gender, and schooling choice in globalizing economy. *American Economic Review* 96 (4), 1225–1252.
- Myllyntaus, Timo (1990): Education in the making of modern Finland. Teoksessa Gabriel Tortella (toim.), *Education and economic development since the industrial revolution*. Generalitat Valenciana, València.

- Pekkarinen, Tuomas, Uusitalo, Roope & Kerr, Sari (2009): School tracking and intergenerational income mobility: evidence from the Finnish comprehensive school reform. *Journal of Public Economics* 93 (7–8), 965–973.
- Pekkarinen, Tuomas (2008): Gender differences in educational attainment: evidence on the role of tracking from a Finnish quasi-experiment. *Scandinavian Journal of Economics* 110 (4), 807–825.
- Pekkarinen, Tuomas (2012): Gender differences in education. *Nordic Economic Policy Review* 1 (1), 165–194.
- Rahikainen, Marjatta (1996): Arbete eller skola? Om minderårigas arbete i Finland under mellankrigstiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 81 (3), 323–342.
- Rahikainen, Marjatta (2011): Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 370–379.
- Saaritsa, Sakari & Kaihovaara, Antti (2016): Good for girls or bad for boys? Schooling, social inequality and intrahousehold allocation in early twentieth century Finland. *Cliometrica* 10 (1), 55–98.
- Saaritsa, Sakari (2008): *Beneath Moral Economy. Informal Assistance in Early 20th Century Finland*. Julkaisematon väitöskirja, Yliopistollinen Eurooppa-instituutti, Firenze, Historian ja kulttuuritieteiden laitos.
- Saaritsa, Sakari (2016): *Miten Suomi lakkasi olemasta kehitysmaa? Taloudellinen ja inhimillinen kehitys 1800- ja 1900-luvuilla*. Käsikirjoitus.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Strömberg, John (2011): Oppikoulun laajentuminen ja yhtenäistyminen. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–140.
- Sulkunen, Irma (1989): *Naisen kutsumus: Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja Jää, Juva.